

УДК 373.2.016:81-028.31(477)

DOI:

Ольга Табака, аспірантка кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ ДОШКІЛЬНЯТ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПОГЛЯДІВ ВІТЧИЗНЯНИХ ПЕДАГОГІВ

У статті проаналізовано погляди вітчизняних педагогів (К. Ушинського, С. Русової, І. Огієнка, В. Сухомлинського та ін.) на розвиток мовлення дітей дошкільного віку. Охарактеризовано періодизацію розвитку вітчизняної дошкільної лінгводидактики, що охоплює п'ять періодів (I та II періоди – друга половина XIX – 20-ті рр. XX ст.; III період – 20–40-і рр. XX ст.; IV період – 40–60-і рр. XX ст.; V період – друга половина XX – початок XXI ст.). Вказано на ті ідеї, які залишаються актуальними на сучасному етапі (розуміння сензитивності дошкільного періоду у мовленнєвому розвитку, акцент на якісному розвитку словника дитини, формуванні граматично правильного, а також зв'язного мовлення, використання принципу інтегративності, пріоритетність діяльнісного підходу до організації мовленнєвої роботи тощо).

Ключові слова: мова; мовлення; розвиток мовлення; дошкільник; вітчизняна лінгводидактика.

Літ. 8.

Olha Tabaka, Postgraduate Student of the
General Pedagogy and Preschool Education Department
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

DEVELOPMENT OF PRESCHOOL CHILDREN SPEECH THROUGH THE PRISM OF VIEWS OF DOMESTIC TEACHERS

The article analyzes the views of domestic teachers (K. Ushinsky, S. Rusova, I. Ohienko, V. Sukhomlinsky, etc.) on the development of speech in preschool children. The periodization of the development of domestic preschool language didactics is described. It covers five periods (I and II periods – the second half of the XIX – 20s of the XX century; III period – 20-40s of the XX century; IV period – 40 –60s of the XX century; V period – the second half of the XX – the beginning of the XXI century.). During the first two periods there was a formation of domestic language didactics, development of basic principles and pedagogical tools for the development of children's speech, substantiation of the content of language education. This period is represented by the works of K. Ushinsky, S. Rusova and others. During the third period there was a transition to the generalization of productive experience of preschool children speech development, the development of the speech development theory and the separation of preschool language didactics as a separate pedagogical field. The achievements of this period are connected with the names of S. Rusova, I. Ohienko and others. During the next two stages there was an active development of the basic principles of preschool language didactics in the main areas of speech development of preschool children, the creation of methodological support for this process. These periods are associated with the creative work of V. Sukhomlinsky, A. Bogush, N. Gavrish and others.

It has been proved that modern linguodidactic science is nourished by the deep roots of wisdom of many generations of thinkers and educators, scientists and practitioners – all those who with their lives and ascetic work served children – preschoolers, who cared for children's chatter and the first spoken word, in a sentence and the first invented fairy tale.

The ideas that remain relevant at the present stage (understanding the sensitivity of the preschool period in speech development, emphasis on quality development of the child's vocabulary, formation of grammatically correct and coherent speech, use of the principle of integrativity, priority of activity approach to speech work, etc.).

Keywords: language; speech; speech development; preschooler; domestic language didactics.

Постановка проблеми. Дошкільне дитинство є сприятливим періодом для формування особистості, розвитку її фізичних, моральних та інтелектуальних якостей. Це – сензитивний період для розвитку мовлення. Значення розвитку мовлення та опанування рідної мови для всебічного зростання особистості важко переоцінити. Адже мова виступає необхідним засобом спілкування і пізнання навколишнього світу. Вона втілює у собі духовні цінності та є

вагомим чинником виховання, навчання і розвитку дітей.

Аналіз останніх досліджень. Питання розвитку мовлення дітей дошкільного віку стали предметом досліджень низки науковців минулого та сучасності. Роль мови у різнобічному розвитку дитини-дошкільника розглядалася у працях К. Ушинського, С. Русової, І. Огієнка, В. Сухомлинського та ін.

Сучасні підходи до розвитку мовлення дітей дошкільного віку стали предметом аналізу А. Богуш,

Н. Гавриш, В. Бенери, Н. Маліновської та ін. Автори зосереджують увагу не лише на теоретичних засадах означеної проблематики, але й займаються розробкою прикладних аспектів мовленнєвого розвитку дошкільнят.

Мета статті – простежити динаміку поглядів на розвиток мовлення дошкільників у вітчизняній педагогічній теорії.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняна лінгводидактика пройшла тривалий шлях розвитку та накопичила значний масив інформації. Сучасні науковці В. Бенера та Н. Маліновська визначили чотири періоди становлення та розвитку вітчизняної дошкільної лінгводидактики. Перший та другий періоди (друга половина XIX ст. – 20-ті рр. XX ст.) характеризуються обґрунтуванням значення рідної мови для виховання особистості й активними пошуками і розробленням головних принципів, методів та форм розвитку мовлення дітей та визначенням змісту мовної освіти. У 20 – 40-і рр. XX ст. (третій період) відбувається перехід від окремих методичних розробок до узагальнень досвіду освітніх закладів, розроблення змісту та теорії методів навчання дітей мови, утвердження у науці методики розвитку мовлення як окремої галузі.

На межі 40–60-х рр. минулого століття (четвертий період) започатковуються дослідження проблем розвитку мовлення дітей дошкільного віку, розробляються психологічні та теоретичні засади дошкільної лінгводидактики за основними напрямками розвитку мовлення дітей дошкільного віку, створюється методичне забезпечення процесу навчання дітей рідної мови. Саме цей період вважається початковим – п'ятим етапом розвитку сучасної дошкільної лінгводидактики в Україні.

Охарактеризуємо погляди відомих вітчизняних лінгводидактів на проблему розвитку мовлення дітей дошкільного віку.

Серед вітчизняної педагогічної спадщини яскраво виразнюється цінний досвід засновника методики початкового навчання дітей рідної мови – К. Ушинського. Великий педагог писав: дитина-дошкільник, засвоюючи рідну мову, засвоює разом із нею творчу силу, яка дала народові змогу створити мову, навчається не умовних звуків, а “п’є духовне життя і силу” з рідного слова. Якщо розвиток малюка є нормальним, не спотвореним силою, то в п’ять-шість років він уже буде говорити дуже жваво та правильно. Згідно з твердженням К. Ушинського, у процесі розвитку мовлення у душі дитини розвивається здатність, яка створює у людині слово і яка відрізняє її від тварини: розвиває дух. Рідна мова, вважав учений,

є незвичайним педагогом, який не тільки багато навчає, а й робить це напрочуд легко, за якимсь недосяжно полегшеним методом. Важливим акцентом у педагогічній спадщині К. Ушинського є розуміння особливостей дошкільного дитинства як сензитивного періоду в мовленнєвому розвитку і не тільки.

Засвоюючи рідну мову, малюк формує первинний світогляд – “погляд на речі”, у нього розвиваються мислення, психіка – “велика кількість думок, почуттів, художніх образів”, логіка і філософія мови. При цьому все це вдається дитині легко та швидко саме у дошкільному віці, й половини того не зможе засвоїти людина за двадцять років старанного й методичного навчання [7, 146].

Важливим у системі роботи над мовою та розвитком мовлення дітей є, на переконання педагога, наочне навчання. Саме такий підхід уважав К. Ушинський розумним – “перейнятим світлом свідомості”. Конкретні образи, які дитина безпосередньо сприймає, западають їй у душу і на них педагог “будує навчання”, природне, беззаперечне, засноване на “психічних законах”. Образи, які дитина сприймає зі зовнішнього світу, спонукають її до мислення, керують “внутрішньою природженою силою...”, сприяють мовленнєвому та духовному розвитку. “Уся наша мова пройнята цими впливами зовнішнього світу”, – стверджував К. Ушинський. Дитина мислить формами, барвами, звуками, відчуженнями, і що більше цих відчужень, які вражають, то природнішими є розвиток та навчання. Ці та інші переконання педагога лягли в основу сучасної дошкільної лінгводидактики.

На небосхилі українського дошкілья променить постать С. Русової, котра стрижнем концепції національного виховання дошкільнят у своїх працях визначає рідну мову. Основоположниця українського дитячого садка важливим завданням виховної системи вважала формування людського в дитині. Метою виховання мають бути не знання, а збудження в дитині її духовних сил і визначальним засобом для цього виступає рідна мова – “творче знаряддя, з допомогою якого виховується думка, серце, слово правди і краси” [7, 274]. Організаторка дошкільного виховання стверджувала, що воно “мусить якнайкраще розвивати мову дітей...”, адже формує думку дитини, керує нею, веде шляхом розвитку загальної культури.

Лінгводидактична спадщина ученої багата методичними порадами щодо розвитку усіх сторін мови: звукової культури мовлення, лексики, граматичної правильності мовлення і розвитку

зв'язного мовлення (звичайно, без термінів). Про перше завдання С. Русова писала, що вправління дитини у звуковимові – це первісний процес і здійснюється він безпосередньо завдяки самій дитині. Допомога вихователя повинна полягати тільки у тому, щоб “повторювати біля дитини ті перші слова, і дитина, пильно дивлячись в обличчя того, хто їх промовляє, переймає, як він складає уста”. С. Русова радила звернутися також до досвіду М. Монтесорі, яка “призначає задля цього окремі лекції” [7, 271].

Сучасна дошкільна лінгводидактика у лексичній роботі акцентує на якісному розвитку словника дошкільників, вмінні свідомо і доречно використовувати слова у конкретних умовах спілкування [2, 3]. С. Русова, мабуть, саме це мала на увазі, підкреслюючи, що у дітей різними засобами, методами і прийомами треба викликати бажання “відшукувати” свої слова, “якнайкращі вирази” для висловлення думки, почуття, враження.

Розглядаючи наступне завдання мовленнєвого розвитку дошкільника – формування граматично правильного мовлення, хочемо наголосити на важливих порадах С. Русової щодо помилок малюків. Педагог наголосувала на тому, що з дитиною треба більше розмовляти, викликати її на розмову вільну й невимушену, в якій вона “балакає своєю власною мовою”. Так, вона робить помилки, але їх не варто одразу виправляти, бо від цього в дитини “губиться бажання вільно, безпосередньо висловлювати свої думки”. Вчена торкається важливого питання: як розвивати мову, чи може педагог давати дитині повну волю творити речення, слова за своїм словесним інстинктом, чи вимагати від дитини і нав'язувати їй правильну штучну мову. С. Русова зазначає, що деякі педагоги не зобов'язують дитину якомога раніше вживати граматичні форми, а дозволяють їй “вільно користуватися своєю красною, образною мовою, подаючи їй тільки поволі регулятивні граматичні вказівки” [6, 157]. Подібні думки висловлюють науковці і нашого часу (А. Бородич, В. Яшина та ін.).

Стосовно розвитку зв'язного мовлення С. Русова акцентувала увагу на тому, що зв'язне висловлювання дошкільника якнайкраще розвивається тоді, коли дитина зазнає “цікавих задля неї вражень, які викликають охоту про ці враження розмовляти..., бо нічого нема кращого і кориснішого, як викликати в дитини творчу і ясну думку, а думка ясна не може не перетворитися у слово” [7, 273]. Вчена вважала, що різнобарвні враження, які отримує дитина, повинні еднатися коло однієї думки (теми), одного явища. Відтак вони не

викликатимуть поверховості або легкодухості, а утворюватимуть “атмосферу живу, багату на зміст і кольори”. У цих думках С. Русової вбачаємо співзвучність з сучасним провідним принципом організації освітньої роботи у закладах дошкільної освіти – принципом інтеграції. У статті “У дитячому садку” вчена подає зразок інтегрованого заняття з дошкільниками, на якому радить прочитати дітям казочку про котика, при нагоді порозглядати його живого, вказати на всі його прикмети, пограти у гру про цього ж котика, заспівати пісеньку, яку діти легко “переймуть”, а ще можна спробувати зліпити його з глини. Таке інтегрування має на меті якнайкраще і найцікавіше розвинути мовлення, “розв'язатися язик дитини”, щоб вона “розбалакалася”, вміла виявити словами те, що вона бачить, чує, пізнає...” [7, 277].

Оновлений варіант Базового компонента дошкільної освіти орієнтує на активну позицію дитини у процесі опанування мови, проголошує пріоритетність діяльнісного підходу до організації мовленнєвої роботи [1, 18]. С. Русова у своїх працях пропонує широке застосування активних способів навчання, що стимулюють не лише відтворення мовних зразків, а й пошуки, творення власних висловлювань, розвиток дошкільника як творчої мовленнєвої особистості. Отож, думки великої подвижниці національного дошкільного виховання дуже співзвучні з тими, які закладені в оновленому Стандарті дошкільної освіти [4, 41]. Її педагогічна концепція навчання дітей рідної мови є насправду великим

Український науковець, громадський і церковний діяч, мовознавець і педагог Іван Огієнко стверджував, що рідна мова є для людини цінністю, яку треба оточити “найпильнішою опікою”. Вона є найважливішим знаряддям духовної культури і “найміцнішим цементом єдності нації”.

І. Огієнко у своїй “Науці про рідномовні обов'язки” не виокремлює розділу, присвяченого дошкільному закладу, однак дає чіткі вказівки, поради щодо навчання дітей-дошкільнят рідної мови як великої цінності. Вчений наполягав, аби у початковій школі навчання відбувалося лише соборною літературною мовою, а також “... тією ж мовою проводиться праця у дитячих садках”. У розділах “Батьки і рідна мова”, “Мати і рідна мова”

І. Огієнко переконливо писав про важливість рідної мови у дошкільному дитинстві, “...щоб перша мова вашої дитини була справді матірня, – своя рідна”. Окремо звертався педагог до жінки, оскільки вона “завжди чуліша до рідної мови, а

тому й сильніше впливає на мовне виховання дітей”. Він говорив, що найсвятіший і найперший обов’язок кожної матері – це навчити дітей рідної мови і “защепити їм правдиву любов до неї”, розмовляти “не інакше, як тільки своєю рідною мовою”, особливо у віці до п’яти років. Як важливий заклик звучать слова: “Працюймо ж усі, щоб наші матері були свідомі своїх рідномовних обов’язків” [5, 178].

Засобами виховання любові до рідної мови вчений називав “Гурток плекання рідної мови, та проведення “Свята рідної мови”. У нашому сьогоденні вчення І. Огієнка не втратило актуальності.

Змінюються світ, можливості та люди. Освіта повинна реагувати на всі виклики часу. Однак є непроминуці істини. Саме до таких ми відносимо провідні ідеї та погляди В. Сухомлинського. Вони потребують від сучасного педагога переосмислення та нового прочитання. Серед визначальних ідей, котрі пронизують усю педагогічну діяльність славетного педагога, – виховання любові до слова, до рідної мови. Це дуже важливий напрям роботи у школі В. Сухомлинського – найтонший і найтрудніший, адже життя слова – це як причастя, до якого, як до цілющого народного джерела треба припасти вустами, аби не всохнути від спраги. “Створи дитинство рідної мови” – ці слова мудрий директор школи невтомно повторює у листі до свого колеги-словесника. “Створи дитинство рідної мови... так, щоб надихнути розум і душу людини, яку ми творимо, незгасним і невмирущим, несхитним і ніжним почуттям поваги і любові до рідного слова, до рідної української мови”. Ці слова звучать не просто як порада, а як наказ, за ними стоять роки копіткої і наполегливої праці. Буденної, але не нудної, навпаки – натхненної і творчої. “Найщасливішими хвилинами своєї праці я вважаю ті наснажені думкою й творчістю хвилини, коли слово й мисль зливаються в дитячій душі в бурхливий потік. У такі хвилини думка проситься у слово, мисль дитяча шукає й знаходить яскраві, барвисті, запашні слова, народжується поетичний образ, творення якого викликає в дітей гордість” [8, 307].

У цій справі треба бути “майстрами-чарівниками”, щоб рідне слово, рідна мова стали духовним надбанням кожного серця. Починати цю роботу треба “в тому ніжному й чутливому віці, коли перед дитиною відкривається не тільки краса світу, а й перша думка про радість буття, перше уявлення про щастя бачити сонце й небесну блакить...” [8, 302]. Саме тоді радив педагог вести своїх малюків у подорож, аби вони могли дивуватись, закарбовувати в дитячій пам’яті

образ, картину, що втілюють у собі поетичне звучання слова. Під час таких дивовижних подорожей слово входить у душі дітей як краса світу, краса власної думки. Воно породжує почуття гордості за рідний народ, що силою духу свого, уяви, фантазії створив такі прекрасні слова: обрій, далечинь, сутінки...

Творити дитинство рідної мови В. Сухомлинський спонукав тоді, коли дитина “спинається на ноги”. Це той благословенний час, у якому вона “полюбить на все життя рідне слово, закохається в нього, відчує його неповторні відтінки й пахощі” [8, 304]. Найважливіше завдання педагога – це підвести дитину до живого споглядання дива, захопити, викликати у неї “подив, здивування – це перший вогник, який запалив смолоскип думки, і воно, слово, горить-палахотить у нашій мові...” [8, 299]. І так слово стає для дитини “очима, які бачать красу”. Дитинство рідної мови – це складна і відповідальна річ і “найголовнішим у ній є те, щоб малюк був радісно зворушений, захоплений...”, щоб спалахнула думка і перелилась у слово. Великий педагог наголошував на важливості дошкільного дитинства – у навчанні малюків шукати потрібне слово. “Думаймо, вибираймо в нашій мові саме ті слова, які шукає думка”, – з такими словами звертався до своїх маленьких вихованців Василь Олександрович. Він переконливо говорив, що за рік такої цікавої і радісної праці зі старшими дошкільниками, навіть “байдужими до слова, до краси в навколишньому світі...” вони стануть мислячими, “з вогниками думки... з невгасимим почуттям любові до великого й вічного – рідної мови” [8, 307]. І це не просто слова, це досвід, який отримав В. Сухомлинський майже за третину століття праці з дітьми, це – результат педагогічних переконань. Уважаємо, що завданням усіх освітян сьогодення є доторкнутися до справи серця і всього життя великого педагога, щоб надихнутися і нести ці перлини до дітей.

Починаючи з 90-х рр. ХХ ст., подальший розвиток української дошкільної лінгводидактики тісно пов’язаний з діяльністю А. Богуш – засновниці нового сучасного напрямку у вітчизняній педагогіці – дошкільної лінгводидактики, лауреатки Державної премії у галузі освіти України в номінації “Дошкільна освіта”, дійсного члена НАПН України, академіка, доктора педагогічних наук, професора, в науковому доробку якої є понад 1000 опублікованих наукових праць. Під її керівництвом створено велику наукову школу дослідників та науковців, які працюють у напрямі мовленнєвого розвитку дошкільників. За цей час якісно змінилися концептуальні підходи до мовленнєвої роботи у закладах дошкільної освіти:

від реалізації окремих мовленнєвих завдань до виховання мовної особистості, від мовленнєвих занять до інтерактивної взаємодії впродовж дня, від педагога-розповідача до співрозмовника [3,7].

В українській науковій школі А. Богуш є традиції згуртування дослідницьких зусиль її представників, що характеризує теперішній етап розвитку української дошкільної лінгводидактики найвищою активністю науковців за весь час її існування. Проте слід зазначити, що живиться сучасна лінгводидактична наука глибоким корінням мудрості багатьох поколінь мислителів і педагогів, науковців і практиків – усіх тих, хто своїм життям і подвижницькою працею служили дітям, хто серцем вболівав за лепет малюків і перше вимовлене слово, за одкровення думки, окресленої у речення і першу придуману казку.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, вітчизняна дошкільна лінгводидактика має тривалий розвиток, що охоплює п'ять періодів (I та II періоди – друга половина XIX – 20-ті рр. XX ст.; III період – 20–40-і рр. XX ст.; IV період – 40–60-і рр. XX ст.; V період – друга половина XX – початок XXI ст.). Педагоги минулого і сучасності наголошували на ролі рідної мови у різнобічному розвитку особистості, завданнях мовленнєвого розвитку дошкільнят тощо. Низка ідей залишається актуальною на сучасному етапі. Це, зокрема, розуміння сензитивності дошкільного періоду у мовленнєвому розвитку, акцент на якісному розвитку словника дитини, формуванні граматично правильного, а також зв'язного мовлення, використання принципу інтегративності, пріоритетність діяльнісного підходу до організації мовленнєвої роботи тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базовий компонент дошкільної освіти. 2021. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf (дата звернення: 01.02.2021).
2. Гавриш Н. В. Мовлення дитини. Впроваджуємо Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція). *Дошкільне виховання*. 2021. № 3. С. 3–8.
3. Гавриш Н., Крутій К. Як змінювалися підходи до розвитку мовлення дітей. *Дошкільне виховання*. 2019. № 10. С. 7–10.
4. Державний стандарт дошкільної освіти: особливості впровадження / Упоряд.: О. Г. Косенчук, І. М. Новик, О. А. Венгловська, Л. В. Кузьменко. Харків: Ранок, 2021. С. 41.
5. Дошкільна лінгводидактика. Хрестоматія. Навч.

пос. / Упоряд. Богуш А. Частина I та II. Київ: Видавн. Дім: Слово, 2005. 720 с.

6. Табака О. Погляди Софії Русової на завдання мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку / Софія Русова : наук. праці / упоряд. та наук. ред. Д. Герцюк, П. Сікорський. Львів: Бадікова Н.О., 2017. 164 с. : Погляди Софії Русової на завдання мовленнєвого розвитку: <https://pedagogy.lnu.edu.ua> > 2017/05 > стаття (дата звернення: 12. 01. 2022).

7. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки : навч. посіб. / упоряд. З.Н.Борисової. Київ : Вища школа, 2004. 511 с.

8. Цюпа І. Василь Сухомлинський (Добrotворець). Серія : Життя славетних. Київ : Молодь, 1973. 336 с.

REFERENCES

1. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity (2021). [Basic component of preschool education]. Available at: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf (Accessed 01 Feb. 2021). [in Ukrainian].
2. Gavrish, N. (2021). Movlennia dytyny. Vprovadzhuemo Bazovyi komponent doshkilnoi osvity (nova redaktsiia) [Speech of the child. We are implementing the Basic component of preschool education (new edition)]. *Preschool education*. No. 3. pp. 3–8. [in Ukrainian].
3. Gavrish, N. & Krutiy, K. (2019). Yak zminiuvalysia pidkhody do rozvytku movlennia ditei [How approaches to children's speech development have changed]. *Preschool education*. No. 10. pp. 7–10. [in Ukrainian].
4. Derzhavnyi standart doshkilnoi osvity: osoblyvosti vprovadzhennia (2021). [State standard of preschool education: features of implementation]. Edited by: O. Kosenchuk, I. Novik, O. Venglovskaya, L. Kuzmenko. Kharkiv, p. 41. [in Ukrainian].
5. Doshkilna lnhvodydaktyka. Khrestomatiia (2005). [Preschool language didactics. Reader]. *Tutorial*. / Ordered by Bogush A. Part I and II. Kyiv: Publishing House: Word, 720 p. [in Ukrainian].
6. Tabaka, O. Pohliady Sofii Rusovoi na zavdannia movlennievoho rozvytku ditei doshkilnoho viku [Views of Sofia Rusova on the task of speech development of preschool children] / Sofia Rusova: scientific works / organized and scientific edition D. Hertsyuk, P. Sikorsky. Lviv: Badikova N.O., 2017. 164 p. : Sofia Rusova's views on the task of speech development: <https://pedagogy.lnu.edu.ua> >2017/05> article (Accessed 12 Jan. 2022). [in Ukrainian].
7. Khrestomatiia z istorii doshkilnoi pedahohiky (2004). [A textbook on the history of preschool pedagogy]. *Tutorial*. / ordered by Z. Borisova. Kyiv, 511 p. [in Ukrainian].
8. Tsyupa, I. (1973). Vasyl Sukhomlynskyi (Dobrotvorets). Serii : Zhyttia slavetnykh [Vasyl Sukhomlynsky (Benefactor). Series: Life of the Glorious]. Kyiv, 336 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 23.12.2021